

RÜSTƏM MUSTAFAYEV VƏ ƏZİM ƏZİMZADƏNİN YARADICILIQ BİRLİYİNİN MƏHSULU

Fəridə Quliyeva,
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
sənətsüənəslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: feridequliyeva@rambler.ru

Ötən əsrin 20-ci illərində səhnədən düşməyən "Şeyx Sənan" pyesi 1932-33-cü illərdə 4 rejissor (Rza Darablı, İsmayıl Hidayətzađa, Rza Təhmasib, Ələsgər Şərifov) tərəfindən yenidən tamaşaya qoyuldu. Tamaşanın tərtibatını Rüstəm Mustafayev, geyim eskizlərini Əzim Əzimzadə yaratmışdı.

R.Mustafayev Azərbaycanda professional təhsil almış ilk teatr rəssamı idi. Peşəkar fəaliyyətinə Türk işçi teatrında başlamışdı. Yaradıcılığının ilk illərində konstruktivizmə meyil etsə də, sonralar real gerçəkliyə geniş yer verirdi. Rəssamın novatorluğu haqqında

Nikolay Pavloviç İzvekov belə bir fikir yazıb: "Türk rəssamı Rüstəm Mustafayevin (Bakı) proyektı daha maraqlıdır, Roller və Bennerin işi ilə tanış olmamışdan öz qoyduğu quruluşlardan birində ("Od gəlini", C.Cabbarlı) bir-birinə bağlı iki səkkizliyin hərəkətini tətbiq etmişdir.

Eyni vaxtda səkkizliyin hərəkəti (onlar öz aralarında bağlıdır və bir motor vasitəsi ilə hərəkət edir) səhnədə baş verən hadisələrin cərəyanını müxtəlif tərəflərdən göstərməyə imkan verirdi. Sonrakı

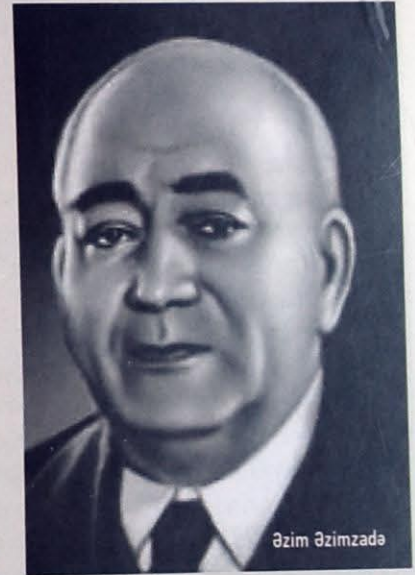
işlərində R.Mustafayev üç səkkizliyi tətbiq edir, səkkizliyi ellipslərlə əvəzləyir, bir sözlə, "həndəsi planşet" in orijinal özünəməxsus yolunu seçir" (1, s. 105-106). Bu yolla rəssam müxtəlif həndəsi fiqurların hərəkətini təmin etmiş, səhnə tərtibatının yeni maraqlı perspektivini tapmışdır. Otuzuncu illərdə C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" pyesinin tamaşasına tərtibat vermiş rəssam R.Mustafayev Ə.Əzimzadə ilə birlikdə

çalışırdı. Beləliklə, "Şeyx Sənan" tamaşasına qədər bu rəssamlar artıq bir neçə tamaşada birlikdə fəaliyyət göstərmişdilər. R.Mustafayev artıq bu tamaşaya qədər tərtibat verdiyi pyeslərdə hər dəfə səhnənin dekorasiyasının texniki tərəfini təkmilləşdirərək dövrünün yüksək səviyyəli rəssam-dekoratoru kimi çıxış edirdi.

1931-32-ci illərdə C.Cabbarlının "1905-ci ildə" pyesinin tamaşasına verdiyi dekorasiyada Bakı mühitinin realistik, gerçək və yığcam əksini verməyə nail oldu. Həmçinin "Şeyx Sənan" tamaşasının

Rüstəm Mustafayev

Əzim Əzimzadə

"Şeyx Sənan" tamaşası (1932) üçün Şeyx Sənanın geyim eskizi, rəssam Əzim Əzimzadə

tərtibatında da rəssam maili xətt üzərində yerləşdirilmiş dairəvi qurğudan istifadə edərək, özünəməxsus quruluş hazırlamışdı. Dairə fırladıqca səhnədəkilər də maili xətt üzrə qaçırdılar. Beləliklə, belə bir təsəvvür yaranırdı ki, Şeyx Sənanla Xumarı təqib edən dəstə onlarla bərabər dağın ətrafında fırlanaraq zirvəyə can atır. Digər səhnələrdə də rəssam konkretliyə, yığcamlığa yer verib. Şeyxlərin iştirak etdiyi səhnə Şərq üslubuna uyğun tağlarla tərtiblənməmişdi.

Tamaşanın geyim eskizləri rəssam Əzim Əzimzadəyə məxsusdur. Ümumiyyətlə, 1920-ci illərdə gedən tamaşaların elanlarında rəssamların adı yazılmadığı üçün R.Mustafayev və Ə.Əzimzadənin bu illərdə digər tamaşalara tərtibat verib-verməmələri müəmmaldır. Tamilla Təhməsinib (2, s. 88) Ə.Əzimzadənin H.Cavidin «Uçurum» tamaşasına tərtibat verdiyi haqqında yazır (güman ki, R.Təhməsinibin xatirələri əsasında).

Obrazlardakı insan xarakterlərinin və ayrı-ayrı talelərin kəsişməsindən əmələ gələn dramatik dünyələrdən söhbət açarkən qeyd etmək lazımdır ki, tamaşa zamanı səhnədə əyani şəkildə duyulan daxili dramatik dinamikanın çatdırılmasında qeyri-adi dərəcədə elastik və effektiv, həmçinin praktiki vasitələrdən olan rəng mürəkkəb psixoloji vəziyyətləri açmağa qadirdir. Bunun üçün obrazlar arasında meydana gələn konflikt vəziyyətləri ilə yanaşı, həmin obrazların ziddiyyətli daxili əməllərində keçirdikləri duyğular və düşüncələr zəminində yetişən qaribə təzadları da görmək vacibdir. Bu faktlar, əlbəttə ki, rəssam Ə.Əzimzadənin daim diqqət mərkəzində olub. O, ən əvvəl hər bir rəngin keyfiyyət və xüsusiyyətini, onların bir-biri ilə uyğunluğunu, hansı vaxtlarda necə istifadə üsulunu dərinlən bilərək, yalnız bundan sonra tamaşanın ideya məzmununun açılmasına xidmət göstərən bu və ya digər səhnə tərtibatı variantına müvafiq rənglərin seçilməsində hansı çalar qrupuna (açıq, orta və ya tünd) müraciət edilməsini aydınlaşdırmışdır.

Bu bir faktdır ki, bir çox rejissorlar tamaşa üzərində işləyərkən

qarşılarına belə bir, ilk baxışdan qaribə görünən sual qoyurlar: "Pyes hansı rəngdədir?" (3, s. 28). Həqiqətən də, tamaşaya qoyulan hər bir pyes öz xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, özünəməxsus rəng çalarlarına malikdir. Pyesin mətni içərisində cərəyan edən hadisələrin ayrı-ayrılıqda hər birinin xarakterinə müvafiq geyimlərin rəngləri estetik cəhətdən uyğun seçildiyi halda, bəzən fəlsəfi cəhətdən pyesin ümumi koloritinə uyğun gəlməyə bilər. Burada işlənən kolorit məfhumunu istənilən konkret mənə kontekstinə ifadə edən və emosional (təhtəşür) duyma vasitəsilə şüurda assosiativ fikirlər oyaqdan harmonik rənglər spektri kimi anlamaq həqiqətə uyğun olar. Ayrı-ayrı xüsusiyyət və keyfiyyətləri fəlsəfi cəhətdən xarakterizə edən rəng kateqoriyası fərdi şəkildə heç də geniş mənə daşımır. Rəngin öz mənaşəyi, məzmunu və vücudu etibarilə müəyyən sistemə daxil olmasıyla bərabər, həmin sistemə sıx bağlılığı açıq-aşkar müşahidə edilir. Saysız-hesabsız rənglərin təşkil etdiyi belə sistemlər quruluşca qanunauyğun və tamamlanmış vahid bir ansamblı xatırladır. Ona görə də bu cür sistemlərin içindən hansı hakim rəngin, başqa sözlə, dominant koloritin seçilməsi, hansı spesifik əlamətlərin gücü hesabına belə bir rənglər ansamblına vahidlik və tamlıq kimi sifətlərin qazandırılması bilməsi əvvəlcədən aydınlaşdırılır. Bu aydınlaşdırma və seçim düzgün bədii tərtibat vasitəsilə əsərin məzmununun tamaşaçı qarşısında açılması, səhnədə ümumi fəlsəfi-estetik harmoniyanın təmini və səhnə mühitinin tamaşaçı tərəfindən anlaşılmalı kimi hədəflər güdən əsas məsələlərdən biridir.

Səhnə tərtibatının kolorit sistemi üzərində qurulması ətrafında apardığımız təhlillər bizi müəyyən qənaətlərə gətirib çıxarır. Belə təhlil bir daha təsdiqləyir ki, səhnədə rənglər bədii vasitələrin ən əsasıdır, rəng tamaşa kompozisiyasının qurulmasında və xüsusilə səhnə dekorasiyasında olduqca mühüm rol oynayır. Məsələn, "Şeyx Sənan" faciəsində əsərin müəyyən hadisələri İslam dini ilə əlaqəli mühitdə, müəyyən hissələri isə xristian dininə aid mühitdə vəqə olur. Rəssam-dekurator bu iki müxtəlif mühiti biri-birindən fərqləndirən xüsusi rəng çalarlarında verməklə, bir tərəfdən, tamaşaçıya əsərin məzmununu dərk etmək imkanı yaradır, digər tərəfdən, tarixi-ədəbi mənbələrdən qaynaqlanan hadisələrin göz önündə canlandırılmasına nail olur. Bundan əlavə, iki mühitdən hər birinin müsbət xüsusiyyətlərini ifadə edən rəng çalarları ilə birlikdə mənfi xüsusiyyətləri göstərən digər rəng çalarlarının da təhqiq nəticəsində aydınlaşdırılması, sonra isə ümumi kolorit vasitəsi ilə təqdimatı çox doğru olardı. Beləliklə, tamaşanın hər pərdəsində təsvir edilən müəyyən mühitin spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun seçilən rənglərin dinamik dəyişkənliyi faktoru da əlavə mənalandırma imkanı kimi nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bu baxımdan "Şeyx Sənan" (1932) tamaşasına çəkilən geyim eskizləri buna əyani misaldır. Belə ki, rəssam müxtəlif zümərələrə aid obrazların geyimlərində sənədi faktlara əsaslanan rənglər seçsə də, ümumi kolorit seçimini uğurla həll etmişdir.

Ə.Əzimzadənin Azərbaycan etnoqrafiyası ilə yanaşı, İran incəsənəti, ümumiyyətlə, əlbəmə tarixini öyrənməsi barəsində yazılı mənbələrdə məlumatlara rast gəlirik (4). Çünki eskizlər üzərində işləyərkən aktyorun bu və yaxud digər rolda ifası zamanı geyimin və qrimin ona uyğun olub-olmamasını nəzərə alırdı. Onun teatr de-

korasiyası incəsənətində realistik təsvirlərin inkişafı məsələsində diqqətəlayiq xidmətləri var. Rəssam həm milli etnoqrafiyanı, həm də digər xalqların etnoqrafiyasını mükəmməl öyrənmiş, müxtəlif xalqlara, xarakterlərə mənsub tiplər yaratmışdır. Bu illərdə (1932-1933) "Şeyx Sənan" tamaşası ilə yanaşı, C.Məmmədquluzadənin "Ölümlər" tamaşasına da geyim eskizləri verib. Rəssamın pyesin məzmununu əsas tutaraq hər bir personajın ayrı-ayrılıqda xırdalığa qədər li-baslarının eskizlərini işləməsi hər iki tamaşada nəzərə çarpır. Xalq ənənələrini gözəl bildiyindən həmişə aydın, xarakterik, qabarıq obrazlar yaratmağa müvəffəq olub. Qrim, libas, hətta jest və üzün mimikası da fərdi insan obrazını xatırladır. Hətta eskizlərdə bəzi hallarda mizanlar haqqında köməkçi qeydlər də edilmişdir.

Ə.Əzimzadənin verdiyi eskizlər təkcə geyim hazırlanması üçün təlimat xarakteri daşımır, həm də aktyora obrazın xarakterinin axtarışında da kömək edirdi, bir növ onun üçün bələdçi rolunu oynayırdı. Rəssam rejissor işinə yaxınlaşaraq ideyanın açılmasına mühüm yardım etmişdir. "Şeyx Sənan" tamaşasına çəkdiyi damad, gəlin, zurnaçı, dumbulçu, dəfçi, kəndçi, alverçi (əlində məcməyi), bədəvi (əlində çomaq), qız (əlində bayraq) obrazlarının tuş vasitəsilə işlənmiş geyimlərində xarakterə uyğun formalar seçməklə yanaşı, hətta onları üz cizgiləri ilə də uyğunlaşdırmışdır. Eskizlərin içində rəssam əsərdə baş verən hadisələr dövrünə məxsus musiqi alətlərinin, döyüş alətlərinin, məişət əşyalarının (bardaq, satıl, kuzə, motal, daş baltası, kərki, xəncər, zənbil, boxça, sərpuş, xurcun, rəhl) təsvirlərini də vermişdir ki, bu, tamaşanın butaforiyası və rekvizitlərində münasib əşyaların seçilməsi üçün şərait yaradır. Rəssamın üz xarakterlərinə də xüsusi məharətlə fikir verməsi tamaşada qrim məsələsinin rahatlıq və müvəffəqiyyətlə həllinə kömək etmişdir. Tamaşanın əsas qəhrəmanları üçün rəssam tərəfindən təqdim olunmuş geyim dəstləri tipik və xarakterikdir. Bu eskizlər, sadəcə, geyimləri hazırlamaq üçün təlimat rolunu oynamır, demək olar ki, qəhrəmanlara, istər tarixi şəxs olsun, istər yox, əyani sima

Ədəbiyyat:

1. Извеков Н.П. Архитектура сцены. М., Гослитиздат, 1935, 189 с.
2. Тəhməsinib Т. Н.Cavid və teatr. Bakı, Işıq, 1988, 132 s.
3. Михайлова А.А. Образ спектакля. М., Искусство, 1978, 247 с.
4. Xəlil İbrahim. Rəssam Əzim Əzimzadə. «Kommunist» qəzeti, 1927, 5 may.

Резюме

Пьеса Гусейна Джавида «Шейх Санан», не сходящая со сцены в 20-х годах XX века, в 1932-33 гг. была вновь поставлена на сцену известнейшими режиссерами, такими как Риза Дараблы, Исмаил Гусейнзаде, Риза Тахмасиб, Али Аскер Шарифов. Художественное оформление сцены и разработка сценических костюмов были осуществлены талантливыми художниками современности Рустамом Мустафаевым и Азимом Азимзаде.

Ключевые слова: Азим Азимзаде, Рустам Мустафаев, Шейх Санан, художник, театр.

Summary

Huseyn Javid's play of Sheikh Sanan, which did not fall from the scene in the 20th of XX century, in 1932-33 was again staged by 4 famous stage directors, such as Rza Darabli, Ismail Huseynzade, Rza Tahmasib, Alasker Sharifov. The decoration of the stage and the development of stage costumes were carried out by the talented artists of modern times, Rustam Mustafayev and Azim Azimzade.

Key words: Azim Azimzade, Rustam Mustafayev, Sheikh Sanan, artist, theatre.